

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04 UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
ZESPÓŁ REALIZACJI 00 - 503 W A R S Z A W A
BADAŃ 621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17 TELEFAX 629 - 40 - 89
INTERNET: <http://www.korpo.pol.pl/cbos> E-mail: cbos@pol.pl

BS/44/44/98

ZBIOROWA AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNA POLAKÓW

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, MARZEC '98

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- Aktywny udział w pracy poszczególnych organizacji deklaruje od 0,1% do 4,5% badanych. Stosunkowo najczęściej Polacy działają w organizacjach oświatowych (4,5%) i religijnych (3,6%), w związkach zawodowych (3,2%) oraz organizacjach ratowniczych (3,0%). Na szczególną uwagę zasługuje nisko zaangażowanie w pracę samorządów gminnych (1,1%), dzielnicowych i osiedlowych (1,0%) oraz zupełny brak zainteresowania aktywnym uczestnictwem w partiach i stowarzyszeniach politycznych (0,3%).

- Ogólny wskaźnik zbiorowej aktywności społecznej wykazuje, że wprawdzie zdecydowana większość (77%) Polaków nie działa w żadnej organizacji, jednak niemal co czwarty (23%) poświęca swój wolny czas na działalność społeczną, w tym 15% działa w jednej organizacji, a 8% - w dwóch lub kilku.

- W porównaniu z rokiem '97 odnotowujemy wzrost (z 16 do 21%) zbiorowej aktywności społecznej w organizacjach innych niż związki zawodowe i partie polityczne.

- Zbiorowej aktywności społecznej sprzyjają przede wszystkim: wyższe wykształcenie, wysoki status zawodowy, zainteresowanie polityką, gotowość wzięcia udziału w wyborach, uczestnictwo w ostatnich wyborach parlamentarnych. Natomiast wyraźnie blokują ją - niskie wykształcenie i słabe kwalifikacje zawodowe, bezrobocie, złe warunki materialne, a także bierność polityczna.

Po dziewięciu latach od upadku systemu komunistycznego zadajemy sobie pytanie, czy wykorzystaliśmy szansę budowy społeczeństwa obywatelskiego. Jednym z wymiarów „obywatelskości” społeczeństwa jest poziom zbiorowej aktywności obywateli, ich zaangażowanie w pracę organizacji społecznych.

ENKLAWY ZBIOROWEJ AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ

Przedstawiając listę istniejących obecnie w Polsce różnego typu organizacji - fundacji, stowarzyszeń, partii, związków, samorządów, ruchów, klubów, komitetów itp. - zapytaliśmy respondentów, czy **swój wolny czas poświęcają** na działalność w którejś z nich¹. Wyraźnie podkreśliliśmy, że chodzi o udział w pracy tych organizacji, a nie tylko o przynależność do nich.

Aktywne zbiorowe uczestnictwo w poszczególnych dziedzinach życia społecznego jest w Polsce zjawiskiem niemal marginalnym. Niski poziom deklaracji udziału w pracy konkretnych organizacji (od 0,1 do 4,5%) zdaje się potwierdzać formułowaną w analizach naukowych oraz w publicystyce tezę o bierności współczesnego społeczeństwa polskiego².

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (93) przeprowadzono w dniach 19-24 lutego '98 na 1167-osobowej reprezentatywnej próbie losowej dorosłych Polaków.

² Por. P. Gliński i H. Palska, *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, [w:] *Elementy nowego ładu*, pod red. H. Domańskiego i A. Rycharda, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1997 oraz *Nowa mała stabilizacja*, L. Kolarska-Bobińska, „Polityka” nr 8 (21129), 21 lutego '98.

Na karcie przedstawiono różne, istniejące w Polsce, możliwości społecznego działania. A czy Pan(i) **poświęca swój wolny czas** na działalność w którejś organizacji - stowarzyszeniu, ruchu, klubie lub fundacji? Chodzi o **udział w pracy tej/tych organizacji**, a nie tylko o przynależność do niej/nich.

Organizacje działające na rzecz szkolnictwa, oświaty, np. komitet rodzicielski, rada rodziców, fundacja szkolna, uczelniana, Społeczne Towarzystwo Oświatowe itp.	4,5%
Organizacje, ruchy religijne, kościelne, wspólnoty parafialne	3,6%
Związki zawodowe	3,2%
Ochotnicza straż pożarna, Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe itp.	3,0%
Stowarzyszenia, związki działkowców, hodowców, wędkarzy, myśliwych	2,4%
Organizacje (związki, kluby i stowarzyszenia) sportowe	2,2%
Organizacje, stowarzyszenia turystyczne	1,6%
Organizacje młodzieżowe, np. harcerstwo, kluby młodzieżowe, związki i stowarzyszenia studenckie	1,5%
Organizacje charytatywne działające na rzecz osób potrzebujących - starych, ubogich, bezdomnych, chorych, niepełnosprawnych, ofiar klęsk żywiołowych, ofiar wojen itp.	1,5%
Organizacje kombatantów, weteranów, ofiar wojny	1,4%
Organizacje emerytów, kluby seniorów	1,4%
Organizacje charytatywne działające na rzecz potrzebujących dzieci	1,2%
Towarzystwa przyjaciół zwierząt, opieki nad zwierzętami	1,1%
Samorządy gminne	1,1%
Samorządy dzielnicowe, osiedlowe, np. rady mieszkańców, komitety domowe itp.	1,0%
Organizacje kobiece, np. koła gospodyń wiejskich	1,0%
Organizacje, stowarzyszenia artystyczne, np. chór, orkiestra, zespół taneczny, teatralny	0,9%
Organizacje działające na rzecz ochrony środowiska naturalnego	0,9%
Stowarzyszenia miłośników miasta, regionu, np. zajmujące się ochroną zabytków, rozwojem kultury regionalnej itp.	0,7%
Stowarzyszenia i samorządy zawodowe	0,7%
Organizacje wspierające placówki służby zdrowia	0,7%
Organizacje samopomocowe, np. stowarzyszenia osób niepełnosprawnych, samotnych ojców, anonimowych alkoholików, osób bezrobotnych itp.	0,6%
Towarzystwa naukowe	0,6%
Stowarzyszenia, kluby kolekcjonerów, zbieraczy, hobbystów	0,5%
Komitety starające się o załatwienie jakiejś konkretnej sprawy (np. parkingu), grupy protestu	0,5%
Samorządy pracownicze (rady pracownicze)	0,4%
Partie lub stowarzyszenia polityczne	0,3%
Towarzystwa przyjaźni z innymi krajami, narodami	0,1%
Inne organizacje, stowarzyszenia, ruchy, kluby lub fundacje	0,2%

Pamiętając o znikomym wykorzystaniu istniejących od przełomowego roku 1989 możliwości zbiorowego społecznego działania, warto odnotować, że stosunkowo najchętniej Polacy angażują się w pracę na rzecz szkolnictwa, oświaty oraz wspólnot parafialnych, ruchów religijnych. Kolejnym, ze względu na stopień zaangażowania, polem społecznej działalności są związki zawodowe oraz ochotnicza straż pożarna i inne organizacje ratownicze. Swój wolny czas stosunkowo chętnie poświęcamy również na pracę w stowarzyszeniach działkowców, hodowców, wędkarzy i myśliwych. Podobną siłę przyciągania mają organizacje sportowe, nieco mniejszą - turystyczne. Równie niski odsetek badanych działa zarówno w organizacjach młodzieżowych, jak i emeryckich czy kombatanckich. Do pierwszej dziesiątki organizacji, w których działa relatywnie najwięcej osób, zaliczają się również organizacje charytatywne, skupiające w sumie 2,5% badanych.

Podkreślenia wymaga natomiast zaskakująco niskie zaangażowanie badanych w pracę w samorządach gminnych, dzielnicowych czy osiedlowych oraz zupełny brak zainteresowania aktywnym uczestnictwem w partiach i stowarzyszeniach politycznych.

Źródła społecznej bierności poszukuje się w czynnikach kulturowych, odziedziczonych po realnym socjalizmie, obejmujących m. in. wykorzenienie tradycji obywatelskich i demokratycznych, skompromitowanie pojęcia pracy społecznej, pozbawienie umiejętności organizacyjnych i menedżerskich, niezbędnych w działalności społecznej. Wskazuje się również na niski poziom świadomości obywatelskiej, brak poczucia wpływu na sprawy kraju i swojego środowiska, brak wiary w skuteczność działań obywatelskich, wzmocnione dodatkowo negatywną społeczną oceną polskiej sceny politycznej. Wśród czynników makrostrukturalnych nie sprzyjających aktywności obywatelskiej wymienia się brak w Polsce rozwiniętej „nowej klasy średniej”, która w dojrzałych demokracjach stanowi społeczne i finansowe zaplecze organizacji pozarządowych. Podkreśla się również brak prawnego, finansowego i organizacyjnego wsparcia dla tych organizacji przez administrację państwową, szczególnie zwracając uwagę na społeczną szkodliwość wstrzymania reformy edukacji obywatelskiej w szkołach. Generalnie rzecz biorąc, realizowany w ostatnich latach model reform (brak przełomowej reformy oświatowej, niedoinwestowanie nauki, zahamowanie reformy terytorialnej, brak wsparcia dla organizacji pozarządowych) uznaje się

za nie sprzyjający wykształceniu się aktywności obywatelskiej. Winą za bierność społeczeństwa obciąża się również mass media, wskazując na fakt, że *aktywność obywatelska związana na ogół z ideą pracy organicznej i pracy u podstaw jest ze swej istoty zbyt mało atrakcyjna, by przebić się do mediów, zawładnąć masową wyobraźnią, stać się elementem kultury masowej*³.

Należy jednak zauważyć, że - mimo licznych barier stojących na drodze aktywności - pewne środowiska społeczne cechuje ponadprzeciętne zaangażowanie w pracę społeczną na niektórych polach życia społecznego. Na przykład co szósty (17%) przedstawiciel kadry kierowniczej i inteligencji oraz co dziewiąty (11%) badany w wieku od 35 do 44 lat poświęca swój wolny czas na rzecz szeroko rozumianej oświaty, edukacji. Ponad jedna czwarta (27%) osób praktykujących kilka razy w tygodniu wspiera aktywnie organizacje religijne czy kościelne, a niemal jedna dziesiąta (9%) tej grupy angażuje się w prace organizacji charytatywnych. Co szósty (17%) pracownik sektora państwowego działa społecznie w związkach zawodowych, a co ósmy (13%) rolnik - w ochotniczej straży pożarnej. Niemal jedna dziesiąta (9%) kadry kierowniczej i inteligencji oraz 8% uczniów i studentów udziela się w organizacjach sportowych, a prawie co dziesiąta (9%) osoba z wyższym wykształceniem pracuje społecznie w organizacjach turystycznych. Z kolei w organizacjach młodzieżowych działa społecznie jedna ósma (13%) uczniów i studentów, a w związkach emeryckich i kombatanckich - około 7% osób najstarszych. W pracy samorządów gminnych i towarzystw naukowych uczestniczy 7 - 8% kadry kierowniczej i inteligencji.

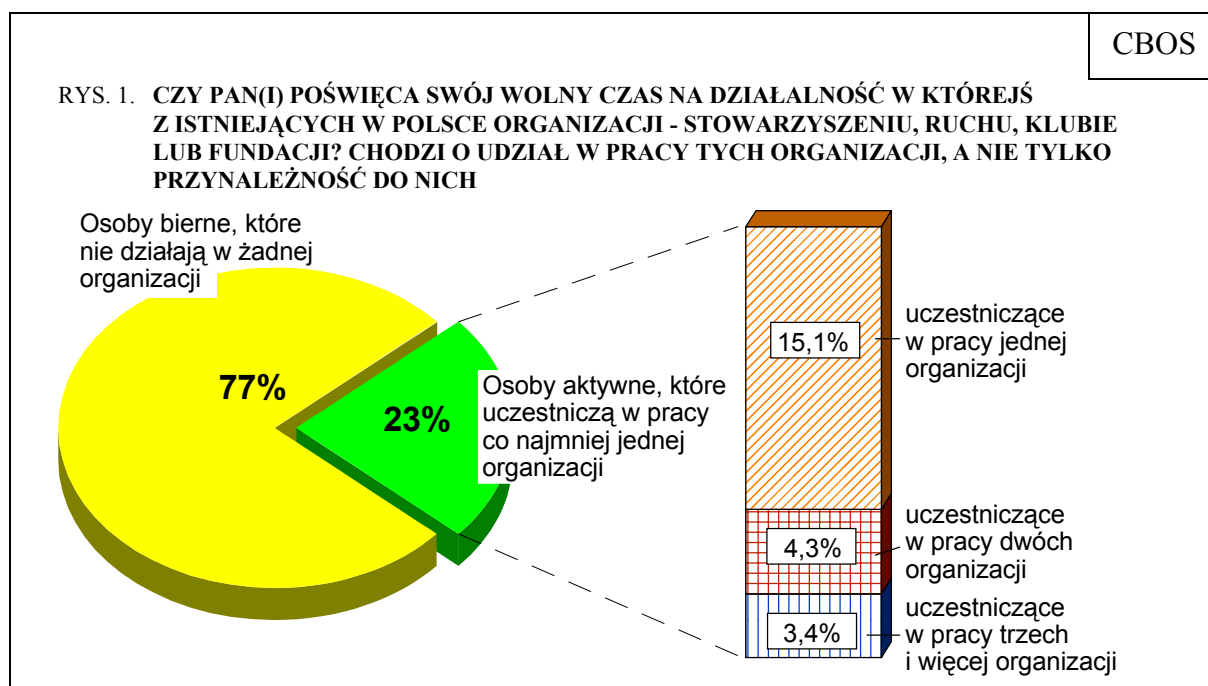
Powyższy opis potwierdza występowanie - w na ogół biernym społeczeństwie - wyraźnych enklaw aktywności społecznej. Jak wykazują analizy socjologiczne⁴, „enklawowość” ta ma niejako podwójny wymiar - dotyczy określonych, szczególnie aktywnych grup społecznych oraz specyficznych problemów, na rzecz których działają osoby zaangażowane w pracę organizacji.

³ Zob. *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, s. 385-390.

⁴ *Ibidem*, s. 371.

CZY POLSKIE SPOŁECZEŃSTWO JEST BIERNE?

Abstrahując od tego, w jakich organizacjach działają badani, utworzyliśmy ogólny wskaźnik zbiorowej aktywności społecznej. W tym celu podzieliliśmy respondentów na dwie zasadnicze grupy - biernych, którzy nie działają w żadnej organizacji, oraz aktywnych - uczestniczących w pracy co najmniej jednej organizacji. By oszacować poziom zaangażowania w pracę społeczną, z grupy osób aktywnych wyodrębniliśmy trzy kategorie respondentów - uczestniczących w pracy jednej, dwóch oraz trzech i więcej organizacji.

Wprawdzie zdecydowana większość Polaków nie działa w żadnej organizacji, jednak w świetle zastosowanego wskaźnika polskie społeczeństwo wydaje się znacznie mniej bierne, niż można by sądzić na podstawie wcześniejszych analiz. Niemal jedna czwarta (23%) dorosłych Polaków deklaruje, że poświęca swój wolny czas na działalność społeczną, w tym 15% działa w jednej organizacji, a 8% - w dwóch lub kilku.

Nasuwa się pytanie, jak zbiorowa aktywność społeczna Polaków kształtowała się w ciągu ostatnich dziewięciu lat, od przełomowego roku 1989, kiedy to zmiany ustrojowe

stworzyły warunki do jej rozwoju⁵. Brak badań porównawczych, ukierunkowanych dokładnie na ten problem, utrudnia prześledzenie dynamiki tak ważnego dla rozwoju polskiej demokracji zjawiska, a próba rekonstrukcji przemian aktywności Polaków ma charakter hipotetyczny.

W tym celu wykorzystaliśmy dane z badania sondażowego CBOS z lutego '97⁶, które również dotyczyło działalności w organizacjach społecznych, z pominięciem jednak związków zawodowych i partii politycznych. Wynika z nich, że rok temu 16% Polaków poświęcało swój czas wolny na pracę społeczną w tego typu organizacjach. Utworzony na bazie danych z lutego '98 analogiczny wskaźnik zbiorowej aktywności społecznej w organizacjach innych niż związki zawodowe i partie polityczne ukazuje, że obecnie jedna piąta (21%) społeczeństwa (o 5 punktów procentowych więcej niż rok temu) jest aktywna w co najmniej jednej z tych organizacji. Można więc mówić o wzrostowej tendencji w tej dziedzinie w ciągu ostatniego roku.

Wyniki te oraz inne analizy socjologiczne⁷ pozwalają przypuszczać, że zaangażowanie Polaków w pracę w organizacjach społecznych wzrosło również w ostatnich ośmiu latach, chociaż zmiana ta, jak każda zmiana kulturowa, dokonuje się w sposób stopniowy i ewolucyjny. Warto podkreślić, że towarzyszy jej, odnotowany w latach '93 - '97, wzrost poczucia podmiotowości obywatelskiej, polegający na rosnącym przekonaniu obywateli o ich wpływie na sprawy kraju oraz swojego miejsca zamieszkania⁸.

Opierając się na sondażach CBOS z lutego '97 i '98 podjęliśmy próbę oszacowania, jak duży był w tym czasie wzrost zbiorowej aktywności w różnych grupach społecznych.

⁵ Liczbę organizacji pozarządowych, głównie stowarzyszeń i fundacji szacuje się na około 20 tysięcy, a Bank Informacji o Organizacjach Pozarządowych KLON/JAWOR wyróżnia 20 kategorii dziedzin ich działania.

⁶ Badanie „Nasze życie codzienne”, 12-25 lutego '97, reprezentatywna próba losowa dorosłych mieszkańców Polski (N=1716). Pytanie brzmiało: *Czy działa Pan(i), poświęcając swój czas wolny, na rzecz... ?*. W kafeterii wymieniono 10 kategorii organizacji społecznych (z pominięciem związków zawodowych i partii politycznych) oraz kategorię „inne grupy, stowarzyszenia, fundacje”.

⁷ Z porównania dwóch sondaży przeprowadzonych w latach 1990 oraz 1995, które dotyczyły nieco innego zjawiska, bo jedynie **przynależności** do organizacji - zawężonej ze względów metodologicznych do organizacji innych niż związki zawodowe, partie polityczne oraz spółki gospodarcze - wynika, że w ciągu tych pięciu lat przynależność do tego typu organizacji wzrosła dwukrotnie (z 5,5% w roku '90 do 13,7% w '95). Zob. *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, s.385.

⁸ Por. komunikat CBOS „Podmiotowość obywatelska Polaków - poczucie wpływu na życie publiczne”, listopad '97.

Można przypuszczać, że czynnikiem rozbudzającym aktywność mogły być ważne wydarzenia polityczne ubiegłego roku (referendum konstytucyjne, wybory parlamentarne), tym ciekawsze więc wydaje się pytanie, jakie środowiska społeczne szczególnie zaktywizowały się pod ich wpływem.

Okazuje się, że w ostatnim roku szczególnie wzrosła aktywność społeczna kobiet, które deklarują, że uczestniczą w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu (odsetek aktywnych wzrósł o 20 punktów), rencistek (o 13 punktów), mających 65 lat i więcej, określających swoje poglądy polityczne jako prawicowe (po 10 punktów). Stosunkowo spójny portret społeczny tych kobiet nasuwa przypuszczenie, że w dużej mierze mogą to być członkinie ruchu społecznego zwanego Rodziną Radia Maryja. Hipotezę tę potwierdza odnotowany w omawianych badaniach fakt, że kobiety z tych środowisk znacznie częściej niż inne słuchają Radia Maryja.

Tabela 1

w procentach

Cechy społeczno-demograficzne	Respondentki aktywne w co najmniej jednej organizacji (poza związkami zawodowymi i partiami politycznymi)		Słuchaczki Radia Maryja*
	luty '97	luty '98	
Kobiety ogółem	16	19	13
Wiek 65 lat i więcej	12	22	27
Rencistki	10	23	28
Prawicowe poglądy polityczne	17	27	20
Praktykujące kilka razy w tygodniu	34	54	36

* Respondentki, które deklarują, że słuchają Radia Maryja co najmniej kilka razy w tygodniu.

Również wśród mężczyzn szczególnym wzrostem aktywności wyróżnia się grupa podobna do zaobserwowanej wśród kobiet - są to najstarsi badani (odsetek aktywnych wzrósł o 20 punktów), a także renciści (o 14 punktów), emeryci (o 11 punktów) i - co ważne - praktykujący systematycznie raz w tygodniu (o 14 punktów). Przedstawiciele tych środowisk częściej niż inni deklarują, że są słuchaczami Radia Maryja, co nasuwa hipotezę o motywującej ich do działania społecznej roli tej rozgłośni.

Należy jednak podkreślić, że w ostatnim roku wyraźnie wzrosła również aktywność mężczyzn z wykształceniem podstawowym (odsetek aktywnych wzrósł o 12 punktów),

bezrobotnych (o 10 punktów), a więc przedstawiciele grup, których zainteresowanie Radiem Maryja utrzymuje się na przeciętnym poziomie. W podobnym stopniu zresztą zaktywizowali się także mężczyźni należący do grup nieznacznie zainteresowanych słuchaniem tej rozgłośni - są to pracownicy fizyczno-umysłowi (odsetek aktywnych wzrósł o 14 punktów), dobrze sytuowani (o 13 punktów) i - co charakterystyczne - deklarujący lewicowe poglądy polityczne (o 16 punktów). Ich motywacja do działania miała zapewne zupełnie inne źródła niż związane z Radiem Maryja, prawdopodobnie również wiążące się z wydarzeniami politycznymi ubiegłego roku.

Tabela 2

w procentach

Cechy społeczno-demograficzne	Respondenci aktywni w co najmniej jednej organizacji (poza związkami zawodowymi i partiami politycznymi)		Słuchacze Radia Maryja*
	luty '97	luty '98	
Mężczyźni ogółem	17	23	9
Wiek 65 lat i więcej	12	32	19
Renciści	6	20	14
Emeryci	16	27	17
Praktykujący raz w tygodniu	15	29	13
Bezrobotni	6	16	10
Podstawowe wykształcenie	7	19	11
Lewicowe poglądy polityczne	14	30	2
Pracownicy fizyczno-umysłowi	14	28	4
Dochody na osobę 450 - 599 zł	28	41	5

* Respondenci, którzy deklarują, że słuchają Radia Maryja co najmniej kilka razy w tygodniu.

CZYNNIKI SPRZYJAJĄCE ZBIOROWEJ AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ ORAZ JEJ BARIERY

Cechy społeczno-demograficzne

Poziom aktywności społecznej badanych (uwzględniający ich działalność w związkach zawodowych i partiach politycznych) wyraźnie wiąże się z wykształceniem, statusem zawodowym i materialnym, a także - z płcią.

Tabela 3

w procentach

Cechy społeczno-demograficzne	Czy Pan(i) poświęca swój wolny czas na działalność w którejś (z istniejących w Polsce) organizacji, stowarzyszeniu, ruchu, klubie lub fundacji? Chodzi o udział w pracy tych organizacji, a nie tylko przynależność do nich.	
	Aktywni *	Bierni
Ogółem	23 (7)	77
Płeć		
Mężczyźni	26 (8)	74
Kobiety	20 (8)	80
Wykształcenie		
Podstawowe	18 (6)	82
Zasadnicze zawodowe	17 (3)	83
Średnie	27 (10)	73
Wyższe	44 (19)	56
Grupa społeczno-zawodowa (pracujący)		
Kadra kierownicza, inteligencja	42 (19)	58
Pracownicy umysłowi niższego szczebla	35 (12)	65
Pracownicy fizyczno-umysłowi	20 (8)	80
Robotnicy wykwalifikowani	20 (4)	80
Robotnicy niewykwalifikowani	19 (5)	81
Rolnicy	23 (2)	77
Prywatni przedsiębiorcy	9 (6)	91
Bierni zawodowo		
Renciści	22 (9)	78
Emeryci	22 (6)	78
Uczniowie i studenci	23 (12)	77
Bezrobotni	17 (4)	83
Gospodynie domowe i inni	15 (3)	85
Ocena własnych warunków materialnych		
Złe	15 (4)	85
Średnie	24 (9)	76
Dobre	29 (10)	71
*Aktywni w co najmniej jednej organizacji. W nawiasie podano odsetek osób, które działają w dwóch lub kilku organizacjach.		

Zdecydowanie najsilniejszym wyznacznikiem zbiorowej aktywności społecznej jest poziom wykształcenia. W prace organizacji społecznych ponad dwukrotnie częściej angażują się osoby z wyższym wykształceniem (44%) niż z podstawowym czy zasadniczym zawodowym (ok. 18%). Spośród pracujących zawodowo zaangażowaniem w pracę społeczną wyróżniają się przede wszystkim przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji (42%), w mniejszym stopniu - pracownicy umysłowi niższego szczebla (35%). W większości pozostałych grup zawodowych mniej więcej jedną piątą stanowią osoby aktywne społecznie.

Wyjątkowo niska aktywność społeczna cechuje natomiast prywatnych przedsiębiorców (9%). Wiąże się to zapewne ze specyfiką ich pracy wymagającej szczególnego zaangażowania (również czasu), które zapewne utrudnia włączenie się w pracę społeczną. Bierność tej grupy - tak ważnej dla rodzącej się nowej klasy średniej - świadczy o tym, że, jak dotychczas, nie kultywuje ona etosu misji społecznikowskiej, obywatelskiej, który tradycyjnie żywotny jest w środowisku kadry kierowniczej i inteligencji, a także - choć w mniejszym stopniu - kształtuje postawy pracowników umysłowych niższego szczebla.

Natomiast aktywność społeczna niepracujących zawodowo, którzy teoretycznie powinni mieć na pracę społeczną więcej czasu niż pozostali, utrzymuje się na przeciętnym poziomie, a nawet niższym - jak w przypadku gospodyń domowych (15%) oraz osób bezrobotnych (17%). Równie bierni społecznie są badani, którzy źle oceniają warunki materialne swoich rodzin (15%). Wyraźnie widać, że w grupach tych kumulują się upośledzenia społeczne - niskie wykształcenie i kwalifikacje zawodowe, zwiększone ryzyko bezrobocia i związane z tym złe warunki materialne. Czynniki te wyraźnie blokują aktywność społeczną. Nasuwa się pytanie, dlaczego tak się dzieje? Trudna sytuacja tych grup powinna mobilizować ich członków do przeciwdziałania temu i aktywności w organizacjach samopomocowych czy innych, które zajmują się ochroną najsłabszych członków społeczeństwa. Można sądzić, że o obywatelskiej bezradności tych osób decyduje przede wszystkim ich niskie wykształcenie, związany z tym alfabetyzm funkcjonalny⁹, utrudniający wykorzystanie informacji o istniejących możliwościach społecznego działania.

Decydująca w kształtowaniu aktywności społecznej rola wykształcenia widoczna jest również w innym kontekście. O ile bowiem złe warunki materialne, a także niskie dochody wyraźnie sprzyjają biernej postawie wobec rzeczywistości, o tyle dobre warunki i wysokie dochody nie decydują o postawie aktywnej. Wprawdzie osób aktywnych społecznie jest dwukrotnie więcej w grupie dobrze sytuowanych niż wśród źle sytuowanych, jednak zdecydowanie najwięcej zaangażowanych w pracę społeczną można spotkać wśród badanych o najwyższym statusie zawodowym, z wyższym wykształceniem. Należy podkreślić, że

⁹ Badania alfabetyzmu funkcjonalnego dowodzą pozytywnego związku między rozumieniem i umiejętnością posługiwania się informacją a uczestnictwem w organizacjach społecznych. Por. I. Bialecki, *Alfabetyzm funkcjonalny - rozumienie i posługiwanie się informacją*, [w:] *Elementy nowego ładu*.

o szczególnej aktywności tych środowisk świadczy również to, że prawie co czwarty jej przedstawiciel działa w jednej organizacji, a niemal co piąty (19%) - w dwóch lub więcej. Tak dużego odsetka osób poświęcających swój wolny czas na społeczną działalność jednocześnie na kilku polach nie odnotowujemy w żadnej innej grupie społecznej¹⁰.

W świetle wyników można uznać, że w pracach organizacji społecznych częściej uczestniczą mężczyźni niż kobiety. Niektóre dziedziny życia społecznego są jednak raczej domeną kobiet; częściej niż mężczyźni poświęcają one swój wolny czas na działalność w organizacjach edukacyjnych oraz religijnych, kościelnych, a także - charytatywnych, kobiecych, emeryckich oraz działających na rzecz zwierząt. Nasuwa się wniosek, że kobiety motywuje do pracy społecznej większa niż mężczyzn religijność oraz wrażliwość na los najsłabszych członków społeczeństwa - dzieci, kobiet, ludzi starych, potrzebujących pomocy, a także zwierząt. Mężczyźni z kolei - zgodnie z męską rolą społeczną - bardziej angażują się w prace związków zawodowych, organizacji ratowniczych (OSP, GOPR i in.), sportowych i turystycznych, a także stowarzyszeń skupiających działkowiczów, hodowców i myśliwych¹¹.

Można również zaobserwować inną prawidłowość, wynikającą z odmienności ról społecznych kobiet i mężczyzn. Okazuje się, że mężczyźni są znacznie bardziej aktywni społecznie od kobiet przede wszystkim w grupie pracujących zawodowo. Dla przykładu: wśród przedstawicieli kadry kierowniczej i inteligencji ponad połowa (52%) mężczyzn działa społecznie, w tym jedna czwarta (25%) jest zaangażowana w więcej niż jednej organizacji. Tymczasem jedynie niespełna jedna trzecia (30%) kobiet z tego środowiska może sobie pozwolić na działalność społeczną i tylko co dziewiąta z nich (11%) działa w dwóch lub kilku organizacjach. Trzeba jednak podkreślić, że kobiety aktywne zawodowo *de facto* pracują na dwa etaty - w miejscu zatrudnienia oraz w domu, a zatem na pracę społeczną mają mniej czasu niż mężczyźni.

¹⁰ Stosunkowo najbardziej zbliżone do kadry kierowniczej i inteligencji są środowiska pracowników umysłowych oraz uczniów i studentów, spośród których niemal jedna ósma (po 12%) działa w dwóch lub kilku organizacjach.

¹¹ O aktywności kobiet i mężczyzn na innych polach trudno wypowiadać się z powodu zbyt małej liczby osób w nie zaangażowanych.

Jeśli chodzi o niepracujących zawodowo¹², to w większości grup poziom aktywności społecznej obu płci jest zbliżony, a uczennice i studentki są nawet nieco bardziej zaangażowane w pracę społeczną niż ucząca się młodzież płci męskiej (26% wobec 21%). Różnice te są szczególnie widoczne, gdy porównamy odsetki osób aktywnych w więcej niż jednej organizacji - stanowią one jedną szóstą (17%) wśród uczennic i studentek (wszystkie działają w co najmniej trzech organizacjach), natomiast wśród uczniów i studentów takich aktywistów jest znacznie mniej (6%) i wszyscy działają jedynie w dwóch organizacjach.

Warto podkreślić, że poziom aktywności społecznej kobiet i mężczyzn jest wyrównany nie tylko wśród uczącej się młodzieży, ale także wśród ogółu ludzi młodych w wieku do 34 lat, a różnice w aktywności na korzyść mężczyzn zaznaczają się dopiero powyżej tej granicy wieku, kiedy kobieta zazwyczaj jest już dodatkowo obciążona obowiązkami rodzinnymi i w związku z tym trudniej jej podjąć pracę społeczną. Jest to jeszcze jeden dowód na to, jak bardzo zbiorowa aktywność ludzi zależy od pełnionych przez nich ról społecznych.

Trudniej natomiast wyjaśnić, dlaczego poziom aktywności kobiet i mężczyzn jest wyrównany także w grupach najuboższych społecznie - żyjących w złych warunkach materialnych (odsetek aktywnych kobiet - 14%, mężczyzn - 16%), bezrobotnych (odpowiednio: 18% i 16%), rencistów (23% i 20%). Widocznie osoby upośledzone materialnie, pozbawione pracy czy zdrowia - niezależnie od płci - nie potrafią wykorzystać do poprawy swojej sytuacji istniejących możliwości społecznego działania w organizacjach społecznych.

Aktywność polityczna i religijna

Zbiorowa aktywność społeczna Polaków, w której tak znikomy udział ma działalność w partiach i stowarzyszeniach politycznych (0,3%), wyraźnie powiązana jest z szeroko rozumianą aktywnością polityczną obywateli (chodzi głównie o zainteresowanie polityką,

¹² Wyjątek stanowią jedynie emeryci, wśród których większą aktywność społeczną wykazują mężczyźni niż kobiety.

gotowość wzięcia udziału w hipotetycznych wyborach oraz faktyczne uczestnictwo w wyborach parlamentarnych '97 i prezydenckich '95, a także deklarowanie sprecyzowanych poglądów politycznych).

Tabela 4

Aktywność polityczna	Aktywni w co najmniej jednej organizacji		
	Kobiety	Mężczyźni	Ogółem
Zainteresowanie polityką			
V Cramera	0,16	0,23	0,20
Duże	33%	44%	41%
Średnie	22%	25%	24%
Małe	16%	14%	15%
Gotowość do wzięcia udziału w hipotetycznych wyborach parlamentarnych			
V Cramera	0,15	0,16	0,16
Tak	25%	31%	28%
Trudno powiedzieć	13%	17%	15%
Nie	13%	17%	15%
Udział w wyborach parlamentarnych '97			
V Cramera	0,19	0,20	0,20
Tak	26%	32%	29%
Nie	11%	14%	12%
Udział w wyborach prezydenckich '95			
V Cramera	0,16	0,09	0,13
Tak	23%	28%	25%
Nie	12%	20%	15%
Poglądy polityczne			
V Cramera	0,16	0,14	0,13
Lewica	14%	31%	23%
Centrum	20%	27%	23%
Prawica	30%	27%	29%
Nieokreślone („trudno powiedzieć”)	14%	11%	13%

Osoby poświęcające swój wolny czas na działanie w jakiejś organizacji społecznej można znacznie częściej spotkać wśród badanych, którzy przyjmują aktywną postawę w sferze polityki, tzn. deklarują duże zainteresowanie polityką, wyrażają gotowość wzięcia udziału w hipotetycznych wyborach do Sejmu i Senatu, a także wykazali się obywatelską postawą i uczestniczyli w ostatnich wyborach parlamentarnych oraz - co ma mniejsze znaczenie - prezydenckich. Ponadto mężczyźni aktywni społecznie wywodzą się głównie

spośród tych, którzy mają sprecyzowane poglądy polityczne. Natomiast małe zainteresowanie polityką, brak gotowości do udziału w wyborach czy nieuczestniczenie w ostatnich wyborach parlamentarnych i prezydenckich mogą świadczyć o niskim poziomie świadomości obywatelskiej, który niewątpliwie blokuje aktywność społeczną.

Orientacja polityczna (lewicowa, centrowa czy prawicowa) nie ma znaczenia dla aktywności społecznej mężczyzn, decyduje jednak o zaangażowaniu kobiet. Zdecydowanie najbardziej aktywne społecznie są kobiety deklarujące poglądy prawicowe (30%). Przypomnijmy też, że w porównaniu z rokiem '97 właśnie kobiety o prawicowej orientacji politycznej zaktywizowały się bardziej niż pozostałe (wzrost odsetka aktywnych o 10 punktów), choć - jak wskazują dane - decydujące znaczenie w tym względzie miało ich duże zaangażowanie w praktyki religijne (odpowiednio wzrost o 20 punktów).

Warto pamiętać, że również w przypadku mężczyzn zaangażowanie w praktyki religijne odegrało (obok lewicowych poglądów politycznych) rolę mobilizującą do aktywności społecznej. Mimo to wśród kobiet i mężczyzn związki między aktywnością religijną i społeczną kształtują się odmiennie.

Tabela 5

Udział w praktykach religijnych	Aktywni w co najmniej jednej organizacji		
	Kobiety	Mężczyźni	Ogółem
V Cramera	0,11	0,18	0,12
Co najmniej raz w tygodniu*	23%	34%	27%
Raz w tygodniu	14%	19%	17%
Raz w miesiącu	13%	18%	16%
W ogóle nie uczestniczy	22%	18%	20%

*Ze względu na małe liczebności połączono kategorie uczestnictwa kilka razy w tygodniu oraz raz w tygodniu.

Kobiety uczestniczące w praktykach religijnych co najmniej raz w tygodniu są wprawdzie bardziej aktywne niż praktykujące sporadycznie, ale i te, które w ogóle nie biorą w nich udziału, cechuje również wysoka aktywność społeczna. W przypadku mężczyzn natomiast aktywność religijna wyraźnie wyznacza społeczną - wśród praktykujących co najmniej raz w tygodniu jedna trzecia działa również w jakiejś organizacji społecznej, podczas gdy w pozostałych grupach osób działających jest znacznie mniej.

Analiza korelacji wyraźnie wykazuje, że w przypadku mężczyzn ich aktywność społeczna najbardziej wiąże się, z jednej strony, z zainteresowaniem polityką (V Cramera=0,23) i udziałem w wyborach parlamentarnych '97 (V Cramera=0,20), z drugiej zaś - z aktywnością religijną (V Cramera=0,18). Jeśli natomiast chodzi o kobiety, to ich zaangażowanie w pracę społeczną w organizacjach powiązane jest przede wszystkim z aktywnością polityczną.

Aktywne zbiorowe uczestnictwo w poszczególnych dziedzinach życia społecznego jest w Polsce zjawiskiem niemal marginalnym. Niski poziom deklaracji udziału w pracy konkretnych organizacji (od 0,1% do 4,5%) zdaje się potwierdzać tezę o bierności współczesnego społeczeństwa polskiego. Odnotowano jednak istnienie wyraźnych enklaw aktywności społecznej. Enklawowość dotyczy określonych, szczególnie aktywnych grup społecznych oraz specyficznych problemów, na rzecz których działają osoby zaangażowane w pracę organizacji.

Utworzony ogólny wskaźnik zbiorowej aktywności społecznej ukazuje, że wprawdzie zdecydowana większość Polaków nie działa w żadnej organizacji, jednak niemal co czwarty dorosły obywatel poświęca swój wolny czas na działalność społeczną, w tym 15% działa w jednej organizacji, a 8% - w dwóch lub kilku.

Aktywności społecznej sprzyja wyższe wykształcenie i wysoki status zawodowy, zainteresowanie polityką, gotowość do udziału w wyborach, a także uczestnictwo w ostatnich wyborach parlamentarnych. Wyraźnie blokują ją - niskie wykształcenie i kwalifikacje zawodowe, bezrobocie, złe warunki materialne, a także bierność polityczna.

Mimo że zdecydowana większość Polaków nadal jest bierna, to w porównaniu z rokiem '97 odnotowujemy wzrost zbiorowej aktywności społecznej. Można żywić nadzieję, że planowane przez rząd reformy podtrzymają tę tendencję czyniąc w ten sposób polskie społeczeństwo bardziej obywatelskim.

A N E K S

PODZIAŁ NA REGIONY W BADANIACH CBOS

1. Region północny:

09 woj. elbląskie
10 woj. gdańskie
17 woj. koszalińskie
26 woj. olsztyńskie
39 woj. słupskie
41 woj. szczecińskie

2. Region zachodni:

11 woj. gorzowskie
12 woj. jeleniogórskie
20 woj. legnickie
45 woj. wałbrzyskie
47 woj. wrocławskie
49 woj. zielonogórskie

3. Region środkowozachodni:

05 woj. bydgoskie
13 woj. kaliskie
16 woj. konińskie
21 woj. leszczyńskie
29 woj. pilskie
32 woj. poznańskie
44 woj. toruńskie
46 woj. wrocławskie

4. Region środkowy:

01 woj. warszawskie
07 woj. ciechanowskie
24 woj. łódzkie
30 woj. piotrkowskie
31 woj. płockie
34 woj. radomskie
37 woj. sieradzkie
38 woj. skierniewickie

5. Region wschodni:

02 woj. białkopodlaskie
03 woj. białostockie
06 woj. chełmskie
22 woj. lubelskie
23 woj. łomżyńskie
28 woj. ostrołęckie
36 woj. siedleckie
40 woj. suwalskie
48 woj. zamojskie

6. Region południowo-wschodni:

15 woj. kieleckie
18 woj. krakowskie
19 woj. krośnieńskie
25 woj. nowosądeckie
33 woj. przemyskie
35 woj. rzeszowskie
42 woj. tarnobrzeskie
43 woj. tarnowskie

7. Region południowo-zachodni:

04 woj. bielskie
08 woj. częstochowskie
14 woj. katowickie
27 woj. opolskie

Tabela 1. Czy Pan(i) poświęca swój wolny czas na działalność w którejś z istniejących w Polsce organizacji - stowarzyszeniu, ruchu, klubie lub fundacji?
1 - Osoby aktywne, które uczestniczą w pracy co najmniej jednej organizacji; 2 - Osoby bierne, które nie działają w żadnej organizacji
(%)

	1	2	Liczba osób
Ogółem	23	77	1167
Płeć			
Mężczyźni	26	74	552
Kobiety	20	80	615
Wiek			
do 24 lat	22	78	162
25-34	22	78	207
35-44	28	72	250
45-54	22	78	214
55-64	14	86	144
65 lat i więcej	26	74	189
Miejsce zamieszkania			
Wieś	21	79	433
Miasto do 20 tys.	20	80	154
od 21 do 100 tys.	30	70	224
101-500 tys.	19	81	210
501 tys. i więcej mieszk.	26	74	145
Region			
Północny	27	73	146
Zachodni	15	85	122
Środkowo-zachodni	23	77	187
Środkowy	22	78	199
Wschodni	24	76	124
Południowo-wschodni	26	74	189
Południowo-zachodni	21	79	201
Wykształcenie			
Podstawowe	18	82	373
Zasadnicze zawodowe	17	83	299
Średnie	27	73	398
Wyższe	44	56	95
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	42	58	71
Prac. umysł. niż. szczebla	35	65	122
Pracownicy fiz. - umysł.	20	80	72
Robotnicy wykwalifikowani	20	80	120
Robotnicy niewykwalifik.	19	81	73
Rolnicy	23	77	55
Prywatni przedsiębiorcy	9	91	46
Bierni zawodowo			
Renciści	22	78	145
Emeryci	22	78	196
Uczniowie i studenci	23	77	75
Bezrobotni	17	83	104
Gospodynie domowe i inni	15	85	86
Pracujący poza rolnictwem			
Sfera budżetowa	33	67	127
Sektor państwowy	34	66	108
Sektor prywatny	19	81	283
Spółdzielczość	43	57	16
Dochody na jedną osobę			
Poniżej 200 zł	18	82	228
201 - 325	22	78	177
326 - 449	18	82	187
450 - 599	29	71	158
Powyżej 599 zł	29	71	228
Ocena własnych war. mater.			
Złe	15	85	327
Średnie	24	76	540
Dobre	29	71	299
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	52	48	68
Raz w tygodniu	24	76	583
Kilka razy w miesiącu	17	83	169
Kilka razy w roku	16	84	238
W ogóle nie uczestniczy	20	80	108
Poglądy polityczne			
Lewica	23	77	241
Centrum	23	77	334
Prawica	29	71	355
Trudno powiedzieć	13	87	233

Tabela 2. Czy **Pani** poświęca swój wolny czas na działalność w którejś z istniejących w Polsce organizacji - stowarzyszeniu, ruchu, klubie lub fundacji?
1 - Aktywne, które uczestniczą w pracy co najmniej jednej organizacji; 2 - Bierne, które nie działają w żadnej organizacji

	(%)		
	1	2	Liczba osób
Ogółem	20	80	615
Płeć Kobiety	20	80	615
Wiek			
do 24 lat	22	78	83
25-34	21	79	102
35-44	22	78	136
45-54	20	80	100
55-64	10	90	77
65 lat i więcej	23	77	117
Miejsce zamieszkania			
Wies	17	83	221
Miasto do 20 tys.	21	79	76
od 21 do 100 tys.	24	76	124
101-500 tys.	16	84	113
501 tys.i więcej mieszk.	26	74	80
Region			
Północny	20	80	76
Zachodni	15	85	76
Środkowo-zachodni	18	82	89
Środkowy	24	76	105
Wschodni	22	78	65
Południowo-wschodni	24	76	81
Południowo-zachodni	18	82	122
Wykształcenie			
Podstawowe	15	85	215
Zasadnicze zawodowe	12	88	117
Srednie	26	74	246
Wyższe	39	61	35
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	30	70	30
Prac.umysł.niż.szczebla	33	67	81
Pracownicy fiz.- umysł.	9	91	34
Robotnicy wykwalifikowani	15	85	27
Robotnicy niewykwalifik.	8	92	35
Rolnicy	19	81	19
Prywatni przedsiębiorcy	4	96	12
Bierni zawodowo			
Renciści	23	77	94
Emeryci	19	81	113
Uczniowie i studenci	26	74	37
Bezrobotni	18	82	58
Gospodynie domowe i inni	15	85	75
Pracujący poza rolnictwem			
Sfera budżetowa	28	72	78
Sektor państwowy	24	76	33
Sektor prywatny	17	83	115
Spółdzielczość	24	76	8
Dochody na jedną osobę			
Poniżej 200 zł	15	85	131
201 - 325	21	79	83
326 - 449	17	83	103
450 - 599	20	80	98
Powyżej 599 zł	25	75	98
Ocena własnych war. mater.			
Złe	14	86	186
Srednie	21	79	289
Dobre	26	74	140
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	54	46	57
Raz w tygodniu	18	82	330
Kilka razy w miesiącu	14	86	80
Kilka razy w roku	13	87	100
W ogóle nie uczestniczy	22	78	47
Poglądy polityczne			
Lewica	14	86	122
Centrum	20	80	170
Prawica	30	70	162
Trudno powiedzieć	14	86	158

Tabela 3. Czy Pan poświęca swój wolny czas na działalność w którejś z istniejących w Polsce organizacji - stowarzyszeniu, ruchu, klubie lub fundacji?
1 - Aktywni, którzy uczestniczą w pracy co najmniej jednej organizacji; 2 - Bierni, którzy nie działają w żadnej organizacji

	(%)		
	1	2	Liczba osób
Ogółem	26	74	552
Płeć Mężczyźni	26	74	552
Wiek			
do 24 lat	21	79	79
25-34	24	76	105
35-44	35	65	114
45-54	23	77	114
55-64	18	82	67
65 lat i więcej	32	68	73
Miejsce zamieszkania			
Wies	24	76	212
Miasto do 20 tys.	19	81	78
od 21 do 100 tys.	37	63	100
101-500 tys.	23	77	97
501 tys.i więcej mieszk.	27	73	65
Region			
Północny	36	64	70
Zachodni	16	84	46
Środkowozachodni	28	72	98
Środkowy	20	80	94
Wschodni	25	75	58
Południowo-wschodni	27	73	108
Południowo-zachodni	25	75	79
Wykształcenie			
Podstawowe	21	79	158
Zasadnicze zawodowe	21	79	182
Srednie	29	71	152
Wyższe	46	54	61
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	52	48	40
Prac.umysł.niż.szczebla	39	61	41
Pracownicy fiz.- umysł.	29	71	38
Robotnicy wykwalifikowani	21	79	92
Robotnicy niewykwalifik.	29	71	39
Rolnicy	25	75	36
Prywatni przedsiębiorcy	11	89	34
Bierni zawodowo			
Renciści	20	80	51
Emeryci	27	73	84
Uczniowie i studenci	21	79	38
Bezrobotni	16	84	46
Gospodynie domowe i inni	16	84	11
Pracujący poza rolnictwem			
Sfera budżetowa	42	58	49
Sektor państwowy	38	62	75
Sektor prywatny	20	80	168
Spółdzielczość	61	39	8
Dochody na jedną osobę			
Poniżej 200 zł	22	78	98
201 - 325	22	78	94
326 - 449	19	81	85
450 - 599	44	56	60
Powyżej 599 zł	31	69	130
Ocena własnych war. mater.			
Złe	16	84	141
Srednie	28	72	251
Dobre	31	69	159
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	41	59	11
Raz w tygodniu	34	66	253
Kilka razy w miesiącu	19	81	89
Kilka razy w roku	18	82	138
W ogóle nie uczestniczy	18	82	62
Poglądy polityczne			
Lewica	31	69	120
Centrum	27	73	164
Prawica	27	73	194
Trudno powiedzieć	11	89	75